

АСАБЛІВАСЦІ АДЛЮСТАВАННЯ ГЕНДАРНЫХ СТЭРЭАТЫПАЎ У СУЧАСНАЙ ДЗІЦЯЧАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Літаратура – адна з крыніц пазнання свету, фактар фарміравання светапогляду. Сёння бацькі па-ранейшаму чытаюць сваім дзецям усных, а гэта значыць, уплыў літаратуры на развіццё дзіцяці застаецца актуальным. Менавіта ў раннім дзяцінстве фарміруецца гендарная канстанта, якая да сямі гадоў усталёўваецца, падмацоўваючыся полараявымі стэрэатыпамі. Апошнія шырока адлюстраваны ў дзіцячай літаратуры, асабліва ў народных казках. Нездарма, некаторыя псіхалагічныя тэсты грунтуюцца на ідэнтыфікацыі з тым ці іншым казачным персанажам. Народныя казкі адлюстроўваюць традыцыйны патрыярхальны ўклад, у якім мужчына выконвае актыўную ролю, а жанчына часта знаходзіцца ў якасці ахвяры. Але час мяняецца, разам з ім мяняюцца і акцэнты ў гендарнай палітыцы. Вызначэнне гендарных стэрэатыпаў у дзіцячай літаратуры дапамагае зразумець, якая мадэль суіснавання мужчыны і жанчыны з’яўляецца тыповай для грамадства, у якім гэтая літаратура складаецца. «Гендарныя стэрэатыпы – сацыяльна сканструяваныя катэгорыі «маскуліннасці» і «феміннасці», якія пацвярджаюцца рознымі ў залежнасці ад полу паводзінамі, падтрымліваюцца псіхалагічнымі патрэбамі чалавека паводзіць сябе ў сацыяльна тыповай манеры і адчуваць сваю цэласнасць і несунярэчлівасць» [1, с. 129]. Вельмі часта ў выхаванні дзіцяці дарослыя выкарыстоўваюць гендарныя стэрэатыпы, фарміруючы тым самым погляды на правільную мадэль паводзінаў мужчыны і жанчыны. Так, напрыклад, для мужчыны важна быць смелым і актыўным, не выяўляць занадта свае пачуцці, для жанчыны – быць добрай гаспадыняй, памочніцай. Аднак празмернае насаджэнне гендарных стэрэатыпаў, як і ўвогуле любых стэрэатыпаў, часта вядзе да таго, што людзі, якія не адпавядаюць агульнапрынятым стандартам, становяцца ізгоямі грамадства. Таму важна захоўваць своеасаблівую гармонію паміж тыповымі прадстаўленнямі людзей і магчымасцю захоўваць індывідуальнасць незалежна ад гэтых прадстаўленняў.

Наша задача – на прыкладзе сучасных дзіцячых чытанак і хрэстаматый даследаваць характар гендарных стэрэатыпаў у сучаснай дзіцячай літаратуры. У якасці даследуемага матэрыяла былі ўзяты наступныя зборнікі:

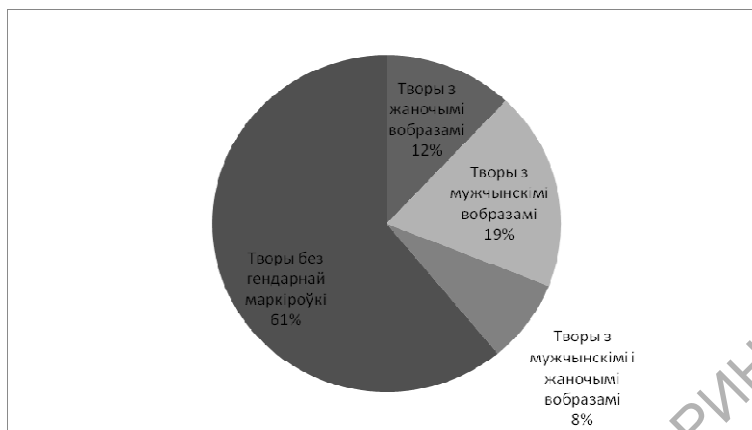
- 1) Крынічка: Чытанка для дашкольнага і малодшага школьнага ўзросту (2002).
- 2) Вяселька: Вершы, апавяданні, казкі, п’есы, песні (2007).
- 3) Крынічка: Хрэстаматыя для дзяцей малодшага школьнага ўзросту (2009).

Усе тры кнігі арыентаваны на дзяцей дашкольнага і малодшага школьнага ўзросту. Былі прааналізаваны 574 творы. Галоўны аб’ект даследавання – жаночыя і мужчынскія вобразы і іх характарыстыка (сфера іх дзейнасці, дамінантныя якасці). Трэба адзначыць, што персанажы-жывёлы, нават з’яўляючыся носьбітам таго ці іншага гендарнага стэрэатыпу, не разглядаліся ў якасці вобразаў з гендарнай маркіроўкай. Жывёлы, надзеленыя чалавечымі рысамі, асабліва ў казках, атаясамліваюцца з канкрэтнымі традыцыйнымі характарамі, таму не адлюстроўваюць мужчынскі ці жаночы тып паводзінаў. Вялікая колькасць твораў у чытанках прысвечана апісанню прыроды. Такія тэксты таксама не маюць гендарнай маркіроўкі. Менавіта па гэтай прычыне ў 226 творах вызначыць гендарную прыналежнасць герояў было немагчыма.

У зборніках было прадстаўлена 372 вершы, 192 праязічных твора, 10 п’ес. Часцей у творах дзіцячай літаратуры дзейнічаюць героі мужчынскага полу. Аднак у вялікай колькасці твораў вызначаны персанажы абодвух палоў. Прычым, у вершаваных творах вобразаў жанчын больш, чым у праязічных. Даследаванні прадстаўлены ў табліцы 1 і малюнках 1–3.

Табліца 1 – Жаночыя і мужчынскія вобразы ў дзіцячай літаратуры

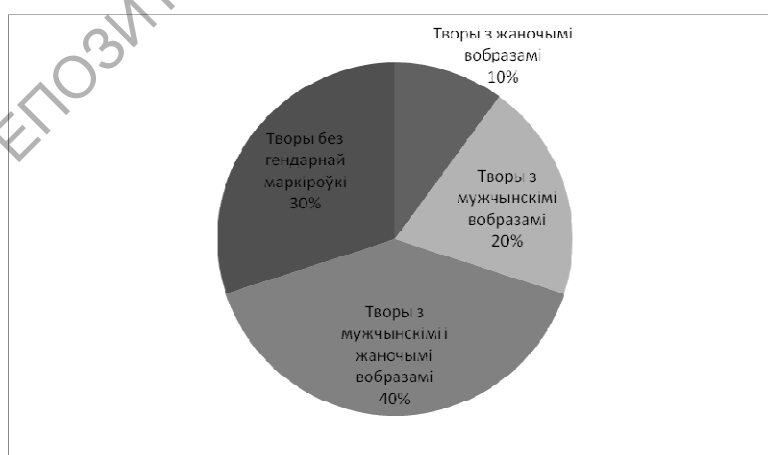
	Творы з жаночымі вобразамі	Творы з мужчынскімі вобразамі	Творы з мужчынскімі і жаночымі вобразамі	Творы без гендарнай маркіроўкі
Вершы	46	71	29	226
Проза	18	67	49	64
П'есы	1	2	4	3

Малюнак 1 – Гендарная маркіроўка вершаваных твораў

Малюнак 2 – Гендарная маркіроўка прозаічных твораў

Малюнак 3 – Гендарная маркіроўка драматургічных твораў

Цікавымі з'яўляюцца суадносіны вобразы маці і бацькі. Пэўная група вершаў прысвечана менавіта маці. У такіх творах усхваляецца роля маці, тым самым падкрэсліваецца асноўнае прызначэнне жанчыны. Аднак пры гэтым у прозаічных творах побач з дзіцяці часцей прысутнічае менавіта бацька як дарадчык, дарослы сябр. Маці ж ва ўзаемаадносінах з дзецьмі выступае хутчэй у ролі «нянькі»: клапаціцца пра тое, каб дзіцяці не было галодным, не дазваляе пайсці гуляць і г. д. Дастаткова ўспомніць вядомы твор Я. Коласа «На рэчцы зімою», у якім хлопец

адпрошваецца ў маці пайсці пагуляць. Асноўны клопат маці – жыццядзейнасць і здароўе дзіцяці. Яе абсалютна не цікавяць дзіцячыя інтарэсы, яе непакоіць знаходжанне малога адносна пэўнай небяспекі. Бываюць і выключэнні з правілаў, аднак і яны дзейнічаюць больш на карысць мужчынам. Так, напрыклад, у вершы «Хачу падрасці» М. Калачынскага менавіта бацька непакоіцца за сына, што беге пад дажджом. Назва верша «Мама не пускае» М. Чарняўскага гаворыць сама за сябе. Маці галоўнага героя важна, каб сын зрабіў урокі, а не забіваў галаву дзяўчатамі. Цікава, што бацькоўскі аўтарытэт у літаратуры будзеца менавіта на шырокім даляглядзе таты, мудрасці, нават дэмакратызме, у той час як маці характарызуецца аўтарытарнымі адносінамі да выхавання. Аднак вельмі часта ў якасці дарадчыцы, адкрывальніка свету прадстаўлена і бабуля, у вобразе якой спалучаюцца мацярынская клапацілівасць і бацькоўская мудрасць.

Дзіцячая літаратура заўсёды нясе ў сябе выхаваўчы элемент, які ў творы рэалізуюць дарослыя персанажы. Часцей за ўсё «выхавацелямі» дзіцяці з'яўляюцца менавіта члены яго сям'і. Педагогі нярэдка проста прысутнічаюць у творы, не выконваючы функцыі выхавання. З 574 даследуемых твораў прадстаўлены толькі адзін твор, дзе выхавацель з'яўляецца дарадчыкам дзіцяці, яго дарослым сябрам. У апавяданні М. Гамолкі «Васілёва бярозка» менавіта педагог дзіцячага садка – ініцыятар добрых учынкаў хлопца. У апавяданні «Цяжкая задача» Я. Бяганскай настаўніца тактычна выкрывае падман вучаніцы. Аднак яна ніяк не каменціруе ўчынка вучаніцы, не дае ніякіх парад. Выхаваўчы патэнцыял закладзены ў самой сітуацыі і ў правільных паводзінах настаўніцы, якая па сутнасці не выконвае ролю прыклада-ўзора для самой вучаніцы. Зразумела, што нават фонавыя настаўнікі дзіцячых твораў – жанчыны.

Што датычыцца маленькіх герояў, то часцей персанажамі твораў з'яўляюцца хлопчыкі. Самай «мужчынскай» тэмай вызначана тэма сяброўства. Тым самым падрэсліваецца своеасаблівая братэрская прырода мужчынскай дружбы. Адзін з галоўных абавязкаў мужчыны – абарона сваёй краіны і сям'ю. Для гэтага недастаткова валодаць толькі смеласцю і кемлівасцю, неабходныя яшчэ і камунікатыўныя навыкі, здольнасці фарміраваць суполкі, каб супрацьстаяць ворагу. Менавіта таму мужчынскаму сяброўству надаецца такое вялікае значэнне. З усёй колькасці твораў увогуле не знайшлося ніводнага, які быў бы прысвечаны жаночай дружбе. Наадварот, апавяданне Н. Парукава «Ягады» высмейвае прагматызм ўзаемаадносін сябровак-дзяўчынак. Нават ілюстрацыі на тэму сяброўства пераважна прадстаўляць сабой малюнкi з хлопчыкамі. Невялікая колькасць твораў адлюстроўвае дружбу паміж дзяўчатамі і хлопцамі, якая падмацавана рамантычным арэолам. Так, у вершы «На каньках» Л. Геніюш хлопцы клапацяцца пра дзяўчынку-сяброўку, па-джэнтэльменску падтрымліваюць яе. Хлопчыкі, як правіла, часцей фігуруюць і ў вершах на патрыятычную тэму. Толькі адзіны твор паўнаважна прадстаўляе ў дадзенай тэматыцы дзяўчынку – верш «Беларусачка».

Дзіцячая літаратура заўсёды дае прыклад правільнай мадэлі паводзінаў. У гэтым плане з'яўляюцца паказальнымі творы, у якіх адлюстраваны адносіны да працы і карысных учынкаў. Самай папулярнай мужчынскай справай з'яўляецца пасадка дрэваў сынам і бацькам. Таксама таты далучаюць сваіх дзяцей да майстравання, рыбалкі. У той жа час галоўная справа дзяўчынак – дапамога маці па хатняй гаспадарцы: «Як Алёнка хату прыбірала», «Працавітая дзяўчынка», «Як Настачка маме дапамагала». Занятак дзяўчынак таскама дастаткова традыцыйны, што адлюстравана нават у назвах твораў: «Вышывальніца», «Кужэльная кашуля». У апавяданні «Самы лепшы малюнак» на хлопчыка наракаюць за тое, што ён не дапамагае маці. Здавалася б, што гэта своеасаблівае выключэнне са стэрэатыпу. Аднак папростку хлопцу робіць менавіта бацька. Калі дапамога дзяўчат маці разглядаецца як развіццё ў яе будучых гаспадарскіх навыкаў, то дапамога хлопцаў маці ацэньваецца як неабходнасць быць жанчыне моцнай апораю, падкрэслівае яе слабасць.

Часта ў творах высмейваюцца агульныя негатыўныя чалавечыя якасці: неахайнасць, няветлівасць, грубасць, гультайства. Як правіла, выразнага гендарнага падзелу ў такіх творах няма. Аднак усё ж група твораў перадае менавіта жаночыя рысы, такія як хуткая зменлівасць настрою, імкненне быць прыгожай і прывабнай, што часта адлюстравана ў назве твора: «Модніца», «Цыркачка», «Прынцэса Такхачу». Хлоцаў часцей папракаюць за непаслухмянасць, неахайнасць, гультайства.

Трэба адзначыць, што любы дзіцячы твор – гэта вельмі часта аўтарскі вопыт дзяцінства, таму нельга гаварыць пра гендарныя асаблівасці твораў дзіцячай літаратуры, не ўлічваючы той факт, што яе аўтарамі часцей за ўсё з'яўляюцца менавіта мужчыны. Так, у хрэстаматыі для дзяцей малодшага школьнага ўзроста «Крынічка» толькі 19 аўтараў са 135 – жанчыны. Як правіла, героямі пісьменніц-жанчын з'яўляюцца жанчыны і дзяўчынкі. Атрымоўваецца, што функцыя

ранняй сацыялізацыі дзіцяці, яго знаёмства з правіламі грамадства ўскладзена менавіта на мужчыну, як у літаратуры і адукацыі, так і ў сям'і. Прычым, дадзены стэрэатып ніяк не стасуецца з рэальнасцю, дзе большасць педагогаў – жанчыны. Такая неадпаведнасць ў сваю чаргу ўплывае і на прэстыж прафесіі педагога.

Дзіцячую літаратуру часта называюць самай традыцыйнай літаратурай, бо, як бы не мяняўся свет, яна заўсёды будзе выконваць дзве галоўныя задачы: забаўляць дзіцяці і выхоўваць дзіцяці. Сродкаў, якія здольны максімальна працаваць на дзве гэтыя задачы аднолькава эфектыўна, не так ужо і многа. Традыцыйнасць літаратуры для дзяцей і з'яўляецца прычынай існавання ў ёй трывалых гендарных стэрэатыпаў. Дзіцячая літаратура перш за ўсё стаіць на варце сямейных каштоўнасцей: маскуліннасць звязана з публічнай сферай, з удзелам у жыцці грамадства, феміннасць – з прыватнай, што абмяжоўваецца сям'ёй, даглядам дзяцей, бытам.

Спіс выкарыстаных крыніц

- 1 Рябова, Т. Б. Стереотипы и стереотипизация как проблема гендерных исследований / Т. Б. Рябова // Личность. Культура. Общество. – 2003. – Том V. – Вып. 1–2. – С. 120–128.
- 2 Крынічка: Чытанка для дашкольнага і малодшага школьнага ўзросту / укл. Р. М. Міронава ; маст. Т. П. Березенская. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2002. – 270 с.
- 3 Вясёлка: Вершы, апавяданні, казкі, п'есы, песні / уклад. М. А. Маляўка, М. М. Чарняўскі. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2007. – 350 с.
- 4 Крынічка: Хрэстаматыя для дзяцей малодшага школьнага ўзросту / уклад. Р. І. Шастак. – Мінск : «Радыёла-плюс», 2009. – 432 с.